

MI AZ A TOHUVAVOHU?

SZABADOS ÁDÁM

„Kezdetben teremtette Isten a mennyet és a földet. A föld még kietlen és pusztaság (תְּהוֹ וְרֵבָה) volt, a mélység fölött sötétség volt, de Isten Lelke lebegett a vizek fölött.” Ezekkel a szavakkal kezdődik a Biblia. Erőtéljes, súlyos, kontúros szavak. A szerző gondosan megválogatta, pontosan megmérte őket, mielőtt beépítette esztétikailag kifogástalan művébe. (A mózesi teremtéstörténet esztétikai minőségéről írtam már a zsidó exegéta, Umberto Cassuto kommentárjával összefüggésben.) Ebben a bejegyzésben most csak a második mondattal szeretnék foglalkozni, azon belül is azzal, hogy mit jelent kezdetben a föld kietlensége és pusztasága, a tohuvavohu (תְּהוֹ וְרֵבָה).

Először néhány szót hadd mondjak magukról a szavakról. Két héber jelzőt használ a szerző: tohu (תְּהוֹ) és bohu (בְּהוּ). A szóösszetételben a második szó első betűje az azt megelőző „és” (ו) szócska miatt „v” hangra változik, így a két szót együtt „tohuvavohu”-nak ejtjük. A tohu (תְּהוֹ) a *Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon* (BDB) szerint formátlanságot, alaktalanságot (formlessness) jelent, a bohu (בְּהוּ) pedig ürességet (voidness). A tekintélyes *Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament* (HALOT) szerint amikor a két szó melléknévként együtt található, mindig üreset (void), pusztát (waste) jelentenek. A Bibliában a Jeremiás 4,23-ban például az őskáoszba visszataszított földet írják le: „Látom a földet: kietlen és pusztaság (תְּהוֹ וְרֵבָה), és az eget: nincs világossága!”

Vajon miért volt kezdetben a föld tohuvavohu? Hogyan lehetett Isten jó teremtésének kezdete valamiféle kaotikus, pusztaság, kietlen, rendetlen, üres valóság? Vagy másról van szó? Magyarázatok sokasága áll rendelkezésünkre, egyik izgalmasabb, mint a másik. Vannak már elsőre is rossznak tűnők, és vannak olyanok, melyek alaposabb megfontolás után sem esnek ki a rostán. Nem könnyű kiválasztani a helyes értelmezést, de talán közelebb jutunk a megfejtéshez, ha felsoroljuk a főbb lehetőségeket.

Először nézzünk meg egy kevésbé valószínű magyarázatot. A *Scofield Reference Bible* népszerűsítette, de eredetileg Thomas Chalmers skót lelkipásztortól származik az a nézet, hogy a föld ítéletnek vettetett alá (a föld tohuvavohu lett), és a bibliai teremtéstörténet már a helyreállítás munkáját írja le. Réselméletnek (gap-theory) szokták ezt nevezni, mert a Genézis első és második verse közé képzeli az angyalok bukását és földre vettetését, mely a magyarázat szerint a föld kietlenségét és pusztaságát előidézte. A nézet képviselői szerint a második vers helyes fordítása az, hogy „a föld tohuvavohu lett” (הָיְתָה תְּהוֹ וְרֵבָה). Eredetileg nem az volt, de azzá lett. A létige (הָיָה) valóban fordítható úgy, hogy bekövetkezett eseményt jelöljön, ez azonban ebben a versben nem valószínű, a bibliafordítások nem is követik ezt az értelmezést. A meghatározó héber lexikonok egyetértenek abban, hogy az 1Móz 1,2-ben az ige egyszerű *copulaként* funkcionál, vagyis a „volt” a helyes fordítás, nem a „lett”. Mivel semmi egyéb nem utal a szövegben helyreállításra, a réselméletet nyugodtan elvethetjük.

Fontos kérdés lehet, hogy a második vers hogyan viszonyul az első vershez. Augusztinusztól Szent Tamáson és néhány reformátor értelmezésén át modern kommentárokig sok bibliamagyarázó a második vers tohuvavohuját az első vers teremtő aktusa következményének látta. Isten a mennyet és a földet formátlan, kialakulatlan tömegnek teremtette, ezt formálta aztán hat nap alatt azzá, amit a Genézis leír. Ebben az értelmezésben sok igazság lehet, de az nehezen elképzelhető, hogy a szerző szerint a „Kezdetben teremtette Isten a mennyet és a földet” a tohuvavohu létrehozásának a leírása lenne. Bruce Waltke hebraista bibliakutató szerint a „menny és föld” kifejezés mindig az univerzum egészét jelöli – annak rendjével és szépségével –, nem valamiféle kietlen és pusztaság, melyből az univerzum kialakul. Henri Blocher egyetért Waltke megállapításával, és arra is felhívja a figyelmet, hogy a teremtés az ige által valósul meg (vö. Zsolt 33,6), viszont az első teremtő szó csak a harmadik versben található. A második vers tehát még nem magyarázata az első vers összefoglaló állításának. Az első versnek egyszerű címfunkciója van, nem a teremtés első aktusa, tehát nem magyarázza közvetlenül a tohuvavohu eredetét sem.

Ha az első verset inkább összefoglaló címként vesszük, további értelmezési lehetőségek nyílnak meg előttünk. Az egyik legkülönösebb Dietrich Bonhoeffer krisztológiai értelmezése. Bonhoeffer *Schöpfung und Fall* c. korai írásában azt hangsúlyozza, hogy a kezdetről nem tudunk úgy beszélni, hogy mi magunk is a kezdetben legyünk. A kezdetről csak a „közép” helyzetéből tudunk beszélni, ahol a bűn és Krisztus megváltása határozza meg a létünket. Az „üresség” nemlét, mely Isten szabadságát fejezi ki a teremtésével szemben. Azt a dicsőséges valóságot énekl meg, hogy Isten tökéletesen szabad a teremtés cselekedetében. Az „üresség” nem vágyik a teremtés után, mert abszolút semmi, csak a teremtés után tételeződik: „örökkévaló ének, mely a Teremtőt dicséri, aki a semmiből teremtette a világot”. A teremtett világ az „ürességben” áll, mely pusztán annyit jelent, hogy Isten szabadságában gyökerezik. A tohuvavohu ürességén keresztüli létre-támadás számunkra, akik a „közép” helyzetében vagyunk, Krisztus keresztjének és feltámadásának jelképe.

Bonhoeffer krisztológiai értelmezése érdekes ugyan, de érzésem szerint túlfeszíti a mózesi teremtéstörténet valódi szándékát. Ugyanakkor átvezet egy másik izgalmas nézethez, ahhoz, amely a tohuvavohut az „abszolút semmi” leírásának tekinti. Ahogy a holland jezsuita H. Renckens fogalmaz: „a tohuvavohú az abszolút semmi plasztikus ábrázolása” (Blocher idézi, *Kezdetben*, 61) A semmit nehéz leírni, hiszen csak a valami hiányaként tudjuk értelmezni, önmagában a hiányt, mely a valami létezése előtt van, nem tudjuk a valami nélkül megnevezni. A hiány megfogalmazása ezért mindig annak a negatívuma, amelyhez képest nem létezik, vagy amelyhez képest hiánynak akarjuk azt láttatni. Gerhard von Rad szerint a tohuvavohu mint káosz a kozmosz rendjével áll szemben (*Az Ószövetség teológiája I.*, 122). A föld „kietlen és pusztaság” volt, mert még nem született meg a rend és nem töltötte meg az élet. A kozmosz teremtett rendjéhez képest volt semmi (tohuvavohu) a kezdetben. A szöveg elsődleges hangsúlyja nem a lét megteremtése – bár ezzel

is foglalkozik –, hanem a rend és a forma kialakítása. „Vajon miért?” – kérdezi Blocher, majd megadja a választ is: „az univerzum érthető a számunkra, ez a forma egyik ajándéka: csak ezt vagyunk képesek utánozni hatnapos munkánk során” (*Kezdetben*, 62). Isten elválasztó szavaival példát is adott az embernek, hogy képmásaként hogyan adjon nevet az általa uralt állatvilágnak.

Blocher nem zárja ki, hogy a tohuvavohu az „abszolút semmi” szinonimája, maga azonban azt az értelmezést részesíti előnyben, melyet a bibliai Gamáiel unokája, II. Gamáiel rabbi is vallott. Mivel a szövegben a tohuvavohu mellett a sötétségről és a vízről is szó van, és ez a két valóság a teremtés aktusainak alapanyagává válik (ráadásul Péter második levele kifejezetten hangsúlyozza, hogy a világ vízből állt elő), Blocher szerint a kietlen és pusztá föld nem lehet azonos a semmivel. A tohuvavohu inkább a teremtő cselekvés anyaga, hasonlóan az agyaghoz, mely munkája kezdetén a fazekas kezében van. A tohuvavohu „hatalmas, egynemű és formátlan víztömeg a semmi közepén” (*Kezdetben*, 61). Abban különbözik ez a nézet Augusztinus értelmezésétől, hogy itt a kietlen és pusztá föld nem a Genézis első versének következménye, hanem a harmadik vers előzménye.

Természetesen a szöveg nem azt tanítja, hogy a tohuvavohu teremtetlen lenne (erre von Rad is felhívja a figyelmet), inkább azt sugallja, hogy a terek kialakítása az élet számára az alapanyag megteremtésével kezdődött. A hangsúly azonban nem az alapanyag megteremtésén, hanem az abból való lenyűgöző alkotáson van. A harmadik verstől azt látjuk, ahogy a Fazekas beletúr az agyagba, formát ad neki, majd életet lehel bele, hogy a tohuvavohuból előálljon az a formás és élettől pezsgő világ, melyet – igaz, már csak a bűneset után – mi is megismertünk.